

УДК 159.922.7-053.6:316.614.5

Р.П. Федоренко

ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПІДЛІТКА, ЩО ДЕТЕРМІНУЄТЬСЯ ВЗАЄМИНАМИ У РОДИНІ

На тлі тієї популярності, якої набули гендерні питання за останні роки в Україні, взаємозв'язок гендеру та сім'ї як соціальних інститутів розглядається доволі рідко. Навіть під час вивчення проблеми гендерної соціалізації дослідники дуже рідко характеризують цей процес у сучасній родині, де й починається гендерна соціалізація дитини. Крім того, неможливо зрозуміти особливості виконання гендерних ролей, що закріплюються у гендерних стереотипних уявленнях, не дослідивши їх функціонування в сімейному осередку. За цією суттю, феномен гендеру та інститут сім'ї не можуть розглядатися окремо, оскільки вони нерозривно пов'язані одне з одним.

Сучасна українська родина взяла на себе основну вагу переходу українського суспільства до ринкових відносин, мобілізувавши внутрішні, матеріальні й психологічні, резерви. Зокрема, інститут сім'ї став вартіснішим у свідомості людей як гарант матеріальної підтримки іншими членами родини у разі втрати роботи та засобів існування загалом. Ця тенденція стосується усіх членів родини – і жінок, і чоловіків.

Під впливом соціально-економічних, екологічних умов формувалися не тільки репродуктивні установки жінок, й відбулися зміни в орієнтаціях щодо шлюбу і в жінок, і в чоловіків. Україна здавна належала до країн із високою шлюбністю; у всі періоди її історії цінність шлюбу й родини у свідомості людей залишалася дуже високою. Нині ж, уперше з часів Другої світової війни, показник шлюбності, що був завжди досить стабільним і залежав переважно від чисельності молодих поколінь, різко знизився. Імовірно, ми маємо справу з відкладанням шлюбів до кращих часів, а також із рішенням не обтяжуватися

родиною загалом у сучасних умовах, коли людині легше вижити самотужки. І те, й інше в соціальному аспекті – явища вкрай небажані.

За даними вітчизняних і закордонних досліджень, велику частину (70 – 80 %) домашньої роботи, як і раніше, роблять жінки. Попри всі заклики допомогти жінкам у домашній роботі, а також прохань зайнятих дружин, чоловіки найчастіше не хочуть нарівні з дружинами брати участь у вихованні дітей, при готуванні їжі, прибиранні будинку, виконувати інші домашні обов'язки. Тому в родинях, де жінки працюють поза домом, нерідко виникає стресова ситуація, що її відомі англійські фахівці у галузі соціології сім'ї Рона і Роберт Раппопорт визначили як дилему перевантаженості.

Подальший розвиток досліджень показав, що домашня праця має символічне значення у взаєминах статей (особливо коли дружини працюють). Зокрема, в одному з досліджень було виявлено: деякі чоловіки допомагають дружинам мало, тому що не хочуть, щоб ті через професійну діяльність стали незалежними від них; інші ж, навпаки, допомагають своїм дружинам, заохочуючи їх бажання працювати поза домом., Очевидно, для перших найважливіший факт – субординація, що демонструє традиційний розподіл домашньої роботи. Дружини ж часто виконують роль обслуги в родині не тільки тому, що в багатьох культурних середовищах від них цього очікують і це є частиною ролі "хороша дружина", а й тому, що бажають уникнути конфліктної ситуації з чоловіком, бояться зіпсувати з ним стосунки, досягаючи ладу в родині ціною смиренності. Виникає питання про психічну та фізичну ціну такої поведінкової стратегії для жінки, зокрема, про те, хто фрустрованіший: працюючі жінки, які конфліктують із чоловіком з приводу нерівномірного розподілу домашньої праці, чи ті, хто змирився з цим. Відповідь на це питання дали подальші дослідження в галузі гендеру, в яких вивчали не просто розподіл домашньої праці, як це робилося в традиційній економічній моделі родини, а й як вираження турботи членів родини одне про одного та владні відносини (субординацію) в ній (Арлі, А. Hochschild, 1989).

Брак часу на домашні справи, виховання дітей у працюючої жінки часто призводить до дилеми ідентичності, тобто створення ситуації, коли батьки (переважно жінка, інколи й чоловік) прагнуть упоратися і з професійними обов'язками, і з домашніми справами однаково успішно, що часто викликає стрес, оскільки таке поєднання є доволі складним. Не кожній працюючій жінці вдається належно залучити чоловіка до домашньої роботи.

Здавалося б, в умовах економічної й соціальної кризи в країні можна сподіватися на зростання значущості такої функції родини, як "психологічний захист". Поширеним є уявлення про те, що вона може стати останнім притулком для людини, порятунком від стресів, спричинюваних навколишнім соціальним світом, і що саме в родині людина дістає підтримку й опору в житті. Проте як показують соціологічні дослідження, так буває не завжди. Найбільша кількість конфліктів припадає саме на сім'ю. Причому в жінок і в чоловіків цей показник приблизно однаковий. Родина виявилася значно конфліктнішим середовищем, аніж вулиця й перебування в транспорті чи на роботі. Можна зробити висновок, що саме родина в наш кризовий час стає місцем, де розряджається невдоволення, вихлюпуються скарги й докори.

Причому показово, що одні й ті ж проблеми викликають у різних родинах різні емоційні реакції й наслідки для сімейних стосунків. Дослідники зафіксували таке явище, як посилення згуртованості, емоційної підтримки, уваги й турботи в чоловіка та жінки у стабільних, дружних родинах тоді, коли родина під впливом погіршення зовнішніх обставин ніби починає перевірятися на міцність. Емоційна підтримка в такій родині подвоюється, сприяючи успішному подоланню труднощів. Однак, цей тип сімейної поведінки трапляється нечасто. За даними нашого дослідження, в п'ятій частині опитаних жінок і чоловіків за останній місяць виникали конфлікти з партнером у шлюбі, що надовго позбавили їх душевної рівноваги.

Адаптація сім'ї до мінливих умов існування в нашому суспільстві відбувається переважно інтуїтивно, оскільки традиції раціонального підходу до організації сімейного життя й обміркованої корекції своєї поведінки досі слабо вкорінені. Треба відзначити, що в родині, як і в багатьох інших сферах нашого життя, відчувається брак загальної культури, не вироблені моделі доцільних взаємин чоловіка й жінки. Практиковане останнім часом відродження ідеології традиційного патріархального сімейного укладу навряд чи зможе істотно допомогти сучасній сім'ї у формуванні моделі сімейних відносин. Специфіка нинішнього етапу шлюбно-сімейних відносин така, що родинний союз, заснований на демократичних засадах (егалітарний), більшою мірою відповідає наявним соціально-економічним умовам, хоча його переваги й не заперечують існування інших форм і стилів сімейного життя. Кожна родина має право, зважаючи на свої цілі, завдання, особливості особистості кожного чоловіка та жінки, будувати життя за власними розумінням і бажанням.

У наш час причиною багатьох конфліктів у сім'ї є розлагодженість у рольових очікуваннях її членів. Різне розуміння ролей "хорошої дружини" або "справжнього чоловіка" призводить до втрати взаєморозуміння, а без цього неможлива злагодженість дій у сім'ї. Психологи також установили, що міцність подружньої єдності залежить від кількості спільних, подібних (тотожних чи доповнювальних) якостей особистості в одружених. Аналіз даних соціологічного дослідження, проведеного в Україні, показує, що в молоді, яка ще не перебувала у шлюбі, уявлення щодо моделі "хорошого чоловіка" та "хорошої жінки" не тільки традиційні, навіть більше – досить примітивні. І це явище можна розглядати як прогалину в гендерному вихованні молоді.

У наш час, коли зовнішній тиск на сім'ю (релігія, заборона на розлучення, соціальний контроль) став слабким і не має такого значення, як раніше, зростає роль міжособистісних стосунків у сім'ї, кохання, піклування та психологічної підтримки. Тільки тоді буде забезпечена стабільність і

якість шлюбу. З відповідей молоді можна зробити висновок, що вона майже не усвідомлює ці нові реалії та недостатньо ознайоmlена з етикою та психологією сімейних стосунків. Така ситуація є результатом системи гендерного виховання, котра формує їх уявлення та погляди на сімейне життя і на взаємини статей у цілому.

Враховуючи актуальність проблеми, ми провели дослідження, яке мало на меті вивчення впливу гендерних відносин у родині на формування образу сім'ї у підлітків.

Входження дитини у соціальне середовище здійснюється шляхом засвоєння гендерних ролей та культури шлюбно-сімейних взаємин, завдяки яким інтеріоризується та відтворюється система ціннісно-нормативних орієнтацій, притаманних конкретному суспільству, його досвід. Відомий психотерапевт К. Вітакер зазначав: „Суспільство – батько сім'ї, розширена сім'я – батько подружжя, а саме подружжя – батько своїх дітей”.

На формування батьківства та материнства впливають різні чинники, які ієрархічно можна розмістити на таких рівнях: рівень суспільства, рівень батьківської сім'ї та рівень конкретної особистості. Суспільство дає для особистості певний взірець батьківства, який започатковує формування батьківства в кожному випадку, враховуючи особливості особистостей подружжя, їх ціннісно-мотиваційну сферу та досвід, отриманий у батьківській сім'ї.

Сім'я – це мала нуклеарна група, що складається з батьків і дітей, які живуть разом, спільно ведуть домашнє господарство і взаємопов'язані емоційно, яке соціалізує особистість і впливає на формування еталонів чоловічих і жіночих якостей, поведінкових моделей, дає можливість безпосереднього пізнання сімейно-побутових стосунків чоловіків і жінок, їхніх ролей, функцій, прав та обов'язків як подружжя, як батьків, як громадян. Отже, батьківська сім'я та сформовані в ній стосунки особливо

помітно впливають на життєве самовизначення юнаків і дівчат у такій сфері, як родинне життя.

Батьківство починається із власного дитинства, із сімейної історії, яка накладає відбиток на поведінку людини. Від одного покоління до іншого передаються не стільки матеріальні блага, скільки особливості світосприймання, життєві цінності, стратегії подолання труднощів. Через сімейні настановлення можна зрозуміти ті форми поведінки, які часто сприймаються оточуючими як аномальні, або, щонайменше, морально сумнівні. Багато бажань, емоційних реакцій, життєвих кроків, які на перший погляд видаються невмотивованими і навіть аморальними, виникають через події і рішення, які можна простежити на сімейному дереві і в контексті яких вони мають пояснення і набувають особливого смислу.

Батьківська сім'я є найбільш доступним взірцем для спостереження, який за певних умов стає зразком для наслідування. Вчені підкреслюють роль партнерсько-домінаторних взаємин між батьками та дитиною як значущого чинника в розумінні проблеми розвитку та психологічної готовності дитини до дорослого життя: „...якими ми стали батьками, значною мірою залежить від того, що ми бачили, пережили, відчули у поведінці власних батьків". Тому стиль взаємин попередніх поколінь може стати взірцем для сімейного функціонування наступних поколінь.

Вирішальну роль у формуванні певних типів готовності до ролі сім'янина, на думку психоаналітиків, мають дитячі роки. У працях З. Фрейда, А. Адлера, Е. Берна, А. Фройд, К. Хорні наголошувалось на здатності до любові і прихильності як фундаментальній характеристиці нормального розвитку та критерію психічного здоров'я дитини. Зокрема, З. Фройд вважав, що комплекси переживань, конфліктів, надбані у дитячому віці, у майбутньому визначають поведінку дорослої людини і можуть стати причиною сімейних дисгармонійних стосунків. Батьки дитини – найважливіші об'єкти первинної ідентифікації.

Дитина навчається своїй майбутній подружній ролі, уявно утотожнюючи (ідентифікуючи) себе з батьками тієї ж статі. Для хлопчика важливе значення має досвід спілкування з батьком і досвід спостереження за поведінкою батька щодо матері. Дівчинці дуже важливо усвідомити засоби поведінки матері стосовно батька. Вплив батька у засвоєнні дитиною статевої ролі може бути, на думку науковців, особливо значущим. Батьки, зазвичай, більше, ніж матері, привчають дітей до відповідних гендерних ролей, підкреслюючи розвиток жіночності у своїх доньок і мужності – у синів.

Великого значення у формуванні психологічної готовності до виконання майбутніх сімейних ролей учені надають впливу стилю взаємодії батьків із дітьми, який має віддалені наслідки і визначає їх гендерну поведінку у сім'ї. Дослідження психологів засвідчують, що розвиток Я-концепції дівчини переважно залежить від характеру вираження до неї любові у сім'ї або у стосунках зі значущими дорослими. Любов оточуючих дорослих до дівчини-підлітка є основою її любові до себе, її самоповаги та самодостатності.

Якщо дитина зростала без батьківської опіки або її виховував лише один із батьків, то пізніше їй доведеться змагатися з людьми, які мали можливість учитися в обох батьків. Як зазначає Е. Еріксон, у дітей, позбавлених батьківського піклування в ранні роки, не формується найважливіше для їхнього подальшого психічного розвитку почуття базової довіри до світу.

Сформованість в особистості неусвідомлених тенденцій до відтворення моделі батьківської сім'ї може суттєво вплинути на взаємини чоловіка та жінки у подружньому житті. Індивід навчається своїй подружній ролі, ідентифікуючись із одностатевим дорослим, насамперед із матір'ю чи батьком. Форми батьківських взаємин стають своєрідним запрограмованим еталоном, оскільки партнери підсвідомо пристосовують власну поведінку до вже сформованих внутрішніх схем. Запрограмована система взаємин,

ймовірніше, реалізується тоді, коли своєю внутрішньою програмою нагадує одного з батьків протилежної статі. Наслідування особистісних якостей визначає і подібність подружніх та сімейних взаємин, у яких також відтворюються помилки і проблеми батьків.

Характер взаємин подружжя багато в чому відповідає характеру взаємин, які були у батьківській сім'ї. Батьки, чий шлюб був удалий, дають приклад того, як потрібно будувати спільне життя чоловіка і дружини. Злагожені дії батьків є важливою передумовою успішного формування особистості майбутнього сім'янина.

Актуальними для нашого дослідження є погляди науковців щодо підсвідомого перенесення батьківських приписів у сімейні взаємини. Зокрема, А. Прихожан, Н. Толстих, Г. Філіппова вважають, що для того, аби стати щасливим партнером і люблячим батьком, необхідно навчитися любити, опікуватись іншим, чимось жертвувати, не очікуючи термінової віддачі. А до цього здатен той, хто в дитинстві відчув таке ж ставлення до себе батьків. Діти, які виховані без батька чи матері або які зростали у сім'ї, де їхні батьки погано виконували свою роль, у дорослому віці відчують труднощі у прийнятті рішень, у прояві кохання. А ті, хто залишився сиротою у ранньому дитинстві, відчують більші труднощі у вихованні своїх дітей порівняно з тими, які росли у повній сім'ї до підліткового віку. Причиною цього є умови їхнього дитинства, що не дозволили досягти зрілості та самовизначитись у родинному житті.

Отже, суспільство і батьківська сім'я задають ззовні певні взірці батьківства-материнства та визначають межі варіабельності його моделі. Проте кожна конкретна особистість інтеріоризує цю зовнішню модель, пропускаючи зовнішній досвід через призму власних переконань, поглядів, індивідуальних особливостей. Насамкінець відбувається узгодження та поєднання інтеріоризованих моделей батьківства подружньої пари –

чоловіка та дружини, які створюють власну сім'ю та мають намір дати життя дитині.

Оскільки метою нашого дослідження було визначення основних психологічних особливостей гендерного аспекту сформованості образу сім'ї у підлітковому віці, то вибірку дослідження було сформовано на базі загальноосвітньої школи I – III ступенів № 25 м. Луцька з учнів 9-х класів.

Особлива увага при відборі дітей для дослідження зверталася на те, щоб вибірка була врівноваженою щодо статі. Так, з двох 9 класів для тестування було обрано 30 учнів, серед яких 15 хлопців та 15 дівчат.

Для визначення гендерних аспектів у формуванні образу сім'ї було використано метод опитування і такі методики: „Установки в сімейній парі” та проєктивну методику „HAND-test;” (тест Руки).

На підставі отриманих даних виявлено гендерні відмінності в образі сім'ї у підлітків. Це демонструють результати методик, проведених у двох групах. За методикою „HAND-test” видно, що у хлопців рівень агресивності є вищий, ніж у дівчат ($-2,8 > -3,13$).

Це свідчить про адекватне засвоєння власної гендерної ролі. Тобто дівчата усвідомлюють те, що вони мають бути „жіночними”, а хлопці - „мужніми”.

Якщо аналізувати засвоєння шлюбних ролей і сформованість образу сім'ї, можна побачити такі відмінності:

- у хлопців більш оптимістичне уявлення про моделі загалом, ніж у дівчат ($0,37 > 1,13$);
- і у хлопців, і у дівчат однаково розвинута орієнтація на задоволення порівняно з обов'язком ($0,08 = 0,08$);
- для хлопців роль дитини в житті несподівано є більш значима, ніж у дівчат ($1,43 > 1,03$);
- у хлопців більш виражена орієнтація на спільну діяльність

одружених в усіх сферах сімейного життя. Дівчата в цьому аспекті більш автономні ($1,77 > 1,42$);

- у хлопців більш лояльне ставлення до розлучень ($0,32 > 0,23$);
- у хлопців дещо більші показники за шкалою „Любов романтичного типу". Але і хлопці і дівчата мають досить високі показники за цією шкалою це свідчить, що на ставлення до кохання гендер не впливає ($3,33 > 3,28$);
- для дівчат сексуальна сфера у сімейному житті є менш значимою ніж для хлопців ($0,6 > -0,08$);
- сексуальна тема є більш забороненою для хлопців порівняно з дівчатами ($1,42 > 1,07$);
- у хлопців більш традиційне уявлення про роль жінки. Дівчата ж не погоджуються зі стереотипами ($-1,47 < -0,6$);
- що стосується фінансових питань, то у дівчат більш бережливе ставлення до грошей ($0,12$), а у хлопців ставлення більш легковажне ($0,07$), і вони легше використовують можливість їх витратити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – К. : Столиця, 2002.
2. Говорун Т.В., Кікінеджи О.М. Гендерна психологія: навч. посіб./ Т.В. Говорун – К.: Вид. центр “Академія”, 2004. – 308с.
3. Этика и психология семейной жизни / Под ред. Н.Г. Юркевича. – Минск. : Народная аскета, 1989.
4. Лавріненко Н. Особливості життєдіяльності сім'ї в умовах трансформації українського суспільства /Н. Лавріненко // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. – К.: Віпол, 1999.
5. Психологічна допомога сім'ї: посібник / за ред З. Г. Кісарчук. – К. : Вид-во

Ин-ту соціології НАН України, 1998.

6. Репина Т. А. Проблема полоролевой социализации детей/ Т. А. Репина– М.; Воронеж: Изд – во Москов. психолого – социального ин – та; МОДЭК, 2004. – 288с.

7. Этика и психология семейной жизни / Под ред. Н. Г. Юркевича. – Минск : Народная аскета, 1989.

В статті розкриті психологічні особливості гендерного аспекту сформованості образу сім'ї в підлітковому віці, показана залежність гендерної соціалізації підлітка від моделі батьківської сім'ї

Ключові слова: гендерна роль, ідентичність, субординація, психологічний захист, егалітарний стиль, психологічна готовність, рольові очікування.

Аннотация

Федоренко Р. П. Гендерная социализация подростка детерминированная семейными отношениями. В статье представлены психологические особенности гендерного аспекта сформированности образа семьи в подростковом возрасте, показана зависимость гендерной социализации подростка от модели родительской семьи.

Ключевые слова: гендерная роль, идентичность, субординация, психологическая защита, эгалитарный стиль, психологическая готовность, ролевые ожидания.

Annotation

Fedorenko R. Gender Socialization of Teenagers According to the Family Relations. The article presents the psychological peculiarities of teenagers according to the family image function, their gender differentiation in socialization according to the model of parental family.

Key words: gender role, identity, subordination, psychological protection, family style, psychological readiness, roles expectation.